

ГРАМАТИЧНА РЕАЛИЗАЦИЯ НА СЕМАНТИЧНАТА ОПОЗИЦИЯ *ОДУШЕВЕНОСТ ~ НЕОДУШЕВЕНОСТ* (ТЕОРЕТИЧНИ РАКУРСИ)

Енчо Тилев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ – Пловдив, България

Резюме. Изследването разглежда граматичната реализация на семантичната опозиция *одушевеност ~ неодушевеност* с фокус върху именните класове думи, основно в руския и българския език. Тази опозиция няма универсална и еднозначна граматична проява, а се реализира различно в отделните езици и езикови системи. Одушевеността не може да се третира като пълноценна морфологична категория, тъй като формалната ѝ експликация е непоследователна, а се разглежда като лексикално-граматичен разред. Анализът обхваща взаимодействието на опозицията с категориите род и падеж, с класовете на прилагателните и числителните, като се показва, че най-ясно тя се проявява в падежната система, особено във винителния падеж в руски. Специално внимание се отделя на българските бройни форми, които представляват уникална морфологична реализация на семантичния признак одушевеност. В заключение се утвърждава разбирането за одушевеността като универсална семантична константа с широко, но нееднородно граматично изразяване.

Ключови думи: одушевеност; семантични опозиции; граматични категории; части на речта; граматика

1. Увод

Въпросът за обхвата на семантичната опозиция *одушевеност ~ неодушевеност* на равнището на граматиката не предполага еднозначен отговор по отношение на група от езици, заключения може да се направят по-скоро за отделен език или за няколко близкородствени езика. Пример за това са славянските езици, където дистрибуцията по дадения семантичен критерий не е единна, а са налице определени разлики. Като основа за сравнение може да се вземат руският и българският – два родствени езика, непопадащи в една и съща подгрупа. Потвърждение на общоезиковия характер на опозицията се открива и у О. Йесперсен: „Различаването между живо и неживо или между

одушевено и неодушевено, или понякога между човешко и неотнасящо се до човека, между лично и нелично (това различаване невинаги е достатъчно отчетливо) пронизва много раздели на граматиката в повечето езици – понякога във връзка с рода и пола, понякога независимо от тях. Това различаване може да се проявява в граматиката по различен начин (...)“¹ (Jespersen, 1958, p. 273). Съзвучно с това е и заявеното от М. Пенчева: „Противопоставянето Одушевено/Неодушевено често се промъква през „дебрите“ от граматически категории и лексически пластове като тенденция, а не непременно като формално изразени категории. (...) По този начин категорията прониква в цялата езикова система, но нейните прояви са на различно ниво на иконичност, тя управлява с различна сила други категории или влияе непряко върху поведението на отделни единици“ (Pencheva, 1998, p. 259).

Целта на настоящото изследване е да очертае зоните в именните класове думи, където семантичната опозиция *одушевеност* ~ *неодушевеност* намира най-ярка граматична реализация, а обект на наблюдение са както класовете думи, така и присъщите им граматични категории.

2. Изложение

Известно е, че терминът *категория* има сложна съдба и в продължение на столетия употребата му е твърде нееднозначна и непоследователна. Този факт има пряко отношение и към проблема за статуса на опозицията *одушевеност* ~ *неодушевеност*, която нерядко бива причислявана към морфологичните категории в руския език. Въпреки това дадената класификация не е общоприета.

А. А. Шахматов например разбира граматичната категория по-широко – като система от значения, изразявани на морфологично и синтактично равнище, на равнището на деривацията и интонацията (Shahmatov, 2001, p. 420). Затова в трактовката на учения на съществителното име са присъщи категориите *число*, *конкретност* и *абстрактност*, *единственост* и *множественост*, *единичност*, *броимост*, *двоичност*, *съвкупност*, *одушевеност* и *неодушевеност*, *род*, *битие* или *наличност*, *увеличителност*, *умалителност*, *ласкателност*, *пренебрежителност* (Shahmatov, 2001, p. 436). Очевидно е, че по своята същност тези абстракции репрезентират нееднородни явления – явления от конструктивен и от съдържателен тип. Това дава право да се твърди, че граматичните категории в теорията на А. А. Шахматов предхождат концептуално понятийните категории на И. И. Мешчанинов и функционално-семантичните полета на А. В. Бондарко.

На съществителното име в руски са присъщи морфологичните (словоизменителните) категории *число* и *надеж* и лексикално-граматичната (класификационната) категория *род*. Към именните категории някои изследователи причисляват и опозицията *одушевеност* ~ *неодушевеност*. С оглед на теорията на морфологичните категории на А. В. Бондарко приписването на

категориален статут на даденото противопоставяне е невъзможно, тъй като формалната експликация на тази семантика е твърде непоследователна. Семата *одушевеност* е граматично релевантна при съществителните от м.р., и то само във вин. падеж ед.ч., срв.: *Я вижу студента*, но *Я вижу дом*. Употребата на родителни форми при имената и при съгласуваните с тях определения се наблюдава и във вин. п. мн.ч. при съществителните имена от трите рода, срв.: *Я вижу этих мужчин/этих женщин/этих животных*. Във втория случай вече е налице последователно формално противопоставяне по признака *одушевеност* ~ *неодушевеност*. Съзвучно със заявеното по-горе мнение изказва и И. Г. Милославски, който изключва посочения признак от морфологичното равнище и го пренася на синтактичното (Miloslavskij, 1981, p. 54). Изложениите по-горе съображения по-скоро налагат да се говори за одушевени и неодушевени съществителни² като лексикално-граматичен разред и не позволяват на дадената абстракция да бъде приписан категориален статут (на противоположното мнение е например Д. Митев, който определя опозицията като лексикално-граматична категория, вж. Mitev, 2012, p. 140).

Въпреки че в трудовете си М. Пенчева разглежда езиковите явления в друг ракурс, в настоящото изследване се споделя заявеното от нея: „**ОДУШЕВЕНОСТ** е Семантична Константа, която, в качеството си именно на константа, присъства винаги и във всички подсистеми, категории и процеси на езика“ (Pencheva, 1998, p. 393); категорията *одушевеност* „... не само е една от Когнитивните и Семантични константи, но е и първична в процеса на концептуализация. Това обяснява нейното неизчезващо присъствие във всички Езикови Типове (в тяхното еволюционно развитие) и всички Типове Езици (в тяхното диахронно изменение)“ (Pencheva, 1998, p. 405).

Одушевеност и *човек* са универсални характеристики в езиковите класификации (Aikhenvald, 2003), но следва да се прави разлика между одушевените и неодушевените съществителни в руски и между личните и неличните съществителни в български. Към личните се отнасят единствено названията за лица, като се наблюдават и отделни противопоставяния на мъжколични и немъжколични съществителни. Това е свързано с функционирането на мъжколичните форми от типа *десятина студенти* или с употребата на винителни и дателни форми при различните разреди местоимения, срв.: *човекът, когото виждам...* Към неличните съществителни имена се отнасят названията на животни, неодушевени предмети и абстрактни понятия.

В руски също е възможно да се обособи разред на личните съществителни (подобна класификация се наблюдава в някои трудове), но това се оказва граматично ирелевантно, тъй като противопоставянето в рамките на падежната парадигма обхваща не само названията на хора, а и на животни или неодушевени предмети (в специфични случаи). По отношение на английския език Л. Блумфийлд поставя знак на равенство между личните и одушевените, от една

страна, и неличните и неодушевените, от друга (Bloomfield, 1968, p. 285). От своя страна, У. Чейф приема, че одушевеното съществително може да бъде или може да не бъде определено като лично: „Понякога „лице“ основно се отнася към човешките същества за разлика от другите живи твари. Присъствието на тази семантична единица определя наличието на различни повърхнинноструктурни манифестации“ (Chafe, 1975, p. 130). Като пример за това ученият посочва случаите, при които личните съществителни в английски ще бъдат заместени от местоименията *he* и *she*, докато лексемата *elephant*, която също обозначава живо същество, ще бъде заместена от местоимението *it*. Очевидно е, че тук се открива връзка между граматичния род и биологичния пол.

2.1. Одушевеност и род

Ю. С. Степанов отбелязва, че в общоиндоевропейския език най-напред е съществувала дихотомията *одушевен ~ неодушевен род*, като от първия по-късно са се развили мъжкият и женският род, а от неодушевления – средният. Поради това категорията *одушевеност* преминава през следните етапи в славянските езици: 1) древна индоевропейска система на одушевен ~ неодушевен род; 2) по-късна индоевропейска система от три рода (мъжки, женски и среден); 3) съвременна родова система в съчетание с новата категория *одушевеност ~ неодушевеност* (Stepanov, 1975, p. 129). Наблюденията в диахрония и синхрония дават основание за следните важни изводи: „... граматичните родове постоянно се стремят към загуба на семантиката си, но никога не я губят напълно, те постоянно получават подкрепление и семантично обновление във вид на нови родове. (...) Одушевленият и неодушевленият род в древния индоевропейски (общоиндоевропейски) език, който прави разлика между боговете, човека, небесните светилища, от една страна, като придава на названията им форма на мъжки или женски род, и между децата, робите, резултатите от действието, от друга, като им придава форма за среден род, е нещо напълно различно от противопоставянето на одушевените и неодушевените явления в съвременните славянски езици (...)“ (Stepanov, 1975, p. 129).

Родът на съществителните имена в съвременните славянски езици е лексикално-граматична (класификационна) категория и се състои от три грамеми – *мъжки, женски и среден род*. Разпределението по род се извършва главно въз основа на два признака – семантичен и формален, като тук връзката между лексикалната и граматичната семантика отново е релевантна. Важността на лексикалното значение се проявява и по отношение на семата *одушевеност ~ неодушевеност*, което намира формален израз при флексите във вин.п. за м.р. ед.ч. и при всички родове в мн.ч.³ А. В. Бондарко подчертава във връзка с това, че релацията между семантиката на лексикално-граматичните разреди и рода се проявява именно в съгласувателната функция, за която говори и Андрей А. Зализняк, отделяйки *одушевеност ~ неодушевеност* и *род* в един

съгласувателен клас⁴. Според А. В. Бондарко особените форми за вин.п. не са първични по отношение на семата *одушевеност* ~ *неодушевеност*, а напротив – те са следствие от нея (Bondarko, 1976, р. 32). Към това насочва и твърдението на А. Мейе, че до употребата на генитивни флексии за изразяване на винителния падеж се е стигнало вследствие на съвпадането на винителния и именителния падеж за названия на предмети от мъжки пол, при които различаването на субект и обект е релевантно (Meillet, 2001, р. 372). За Л. Йелмслев родът в индоевропейските езици е единствената категория, която не само е запазила по-ранното си състояние, но в отделните славянски езици са се развили и противопоставянията *одушевеност* ~ *неодушевеност*, *личност* ~ *неличност*. Тази морфологична особеност дава основание на някои учени да твърдят, че родът в горнолужишки и полски е петчленна категория, съставена от грамемите *мъжко-личен*, *мъжко-животински*, *мъжко-предметен*, *женски* и *среден род*, а в долнолужишки е четиричленна с грамеми *мъжки одушевен*, *мъжки неодушевен*, *женски* и *среден род* (Stoyanov et al., 1994, р. 309 – 310, 353 – 354, 393 – 394).

Родът на имената се характеризира с изключително богато разнообразие, което се дължи на многобройните специфики при изразяването на дадените значения. Ж. Бояджиев (Boyadzhiev, 1984) посочва, че в някои езици има два обособени рода, основаващи се на класовете живи същества и неживи обекти, респективно одушевен и неодушевен род. Такова явление се наблюдава в алгонкинските езици в Северна Америка, при които към одушевления род се включват названията на хората, животните, дърветата, камъните, небесните тела, снега, леда, шейната, снегоходките. Много части от човешкото тяло са класифицирани като неодушевени, а някои части на животинското – като одушевени. При други езици съществителните са разпределени по различен брой именни класове, а в индоевропейските и семитските съществуват граматични родове. Има и групи езици, които не познават категорията *род* – тюркските и тибето-китайските например. Може да се твърди, че в езиковите групи от индоевропейското семейство действат различни признаци, мотивиращи разпределението по род. За хетския език водеща е релацията *одушевеност* ~ *неодушевеност*, за романските, келтските и балтийските езици от значение е принадлежността към мъжкия или женския пол, а на гръцкия, латинския и германските езици е присъщо съчетаването на семантични и асемантични признаци. Според О. Г. Карпинска в славянските езици изброените по-горе признаци действат комплексно (Karpinskaia, 1966, р. 75) и към тази констатация може да се добави, че съотношението в дистрибуцията на тези признаци е неравновесно.

2.2. Одушевеност и падеж

Безспорно е, че най-ярко опозицията *одушевеност* ~ *неодушевеност* се изразява при категорията *падеж* и тя в голяма степен е запазена в почти всички славянски езици, макар и с известни изменения.

На съвременния етап от еволюцията на руския език нормативната граматика предписва строго диференциране между формите на одушевените и неодушевените съществителни във винителен падеж. На фона на останалите славянски езици руският е най-последователен в това отношение и е стигнал най-далеч, но в по-ранните състояния на езика такова строго формално разграничаване между номинатива и акузатива не се е наблюдавало. Така например още в епохата на общославянския език при субстантивите с основа на *-o*, *-u* и на *-i* разликата между формите за именителен и винителен падеж изчезва, което в някои случаи може да предизвика затруднения при определянето на синтактичните роли на думите в изречението. Допълнителни затруднения оказва и свободният словоред, при който субектът и обектът на действието нямат строго фиксирана позиция в изречението, поради това понякога се оказва невъзможно да се различат подлогът и допълнението при одушевените съществителни. Именно стремежът към диференциация на съвпадащите форми според Фр. Миклошич, А. Лескин и К. Бругман е в основата на тенденцията към замяна на изконно винителните форми с родителни в посочения случай (вж. Miklosich, 1868 – 1874, p. 370 – 447; Leskien, 1876, p. 4 – 5; Brugmann, 1892, p. 532).

П. С. Кузнецов отбелязва, че най-напред позицията на пряко допълнение в изречението започва да се маркира чрез генитивните форми при съществителните от *o*-основи (Kuznecov, 2010, p. 117). Това се налага най-вече от обстоятелството, че към този склонителен тип се отнасят съществителни, при които е необходимо да се разграничи акузативът от номинатива. Употребата на родително-винителните форми според изследователите започва още в предписмения период, поради което в старобългарски и в староруски вече са налице такива употреби, а понякога по аналогия генитивната форма вместо винителната се употребява и при ж. р., срв.: *и въскѣтъ иже оставитѣ братиѣ ли сестры, ли отѣца ли матерѣ* (Мат. 19: 29 – Мариинско, Зографско, Асеманиево ев.); *иже въставѣ по штроуѣ и матерѣ юго ноциѣ*⁵ (Мат. 2: 14 – Мариинско ев.). В почти всички случаи, както отбелязва А. Лескин, акузативът и генитивът са взаимозаменяеми, но изключение прави въпросителното местоимение *кѣто*, което няма винителна форма, различна от родителната (Leskien, 1919, p. 106). Според М. Константинов колкото по-древен е паметникът, толкова по-голям е броят на винителните форми, а в по-късните паметници употребата на генитивните нараства (Konstantinov, 1911, p. 357). Използването на родителните форми като диференциатор на винителните от именителните П. С. Кузнецов аргументира със сближаването на генитива и акузатива и в две други значения, актуални и днес – *genitivus partitivus* и генитив при отрицание (Kuznecov, 2010, p. 117 – 118).

Заместването на именително-винителните форми с родително-винителни не е повсеместно и не обхваща всички одушевени съществителни (названия

на хора и животни, както е в съвременния руски език). Най-рано родително-винителните започват да се употребяват при собствените имена и при названията на лица, които са обществено равноправни (Kuznesov, 2010, p. 118). Иначе казано, към онзи период названията на животните и децата запазват именително-винителните форми, като това се наблюдава чак до XVI век, когато се засилва конкуренцията. Замяната на акузативните форми с родителни най-напред се осъществява в единствено число, след което обхваща и съществителните от м. р. в множествено число, а едва след това по аналогия това се разпростира и върху субстантивите от ж. и ср. р.

За запазването на именително-винителните форми, предполага се, способства наличието на предлози пред тях. Това само по себе си вече е индикатор, че формата не изпълнява функцията на подлог и следователно е допълнение.⁶ На тази основа вероятно в руски се запазват някои конструкции, които не биха получили логично обяснение извън диахронното вглеждане в езиковите факти, напр.: *годиться в учителя, пойти в солдаты, прийти в гости*.

Освен във винителния падеж граматично релевантна се оказва опозицията *одушевеност ~ неодушевеност* и в дателния падеж например. В първото си значение дателните форми имат функцията на косвен обект в словосъчетанието или изречението и с тях се назовават лицето или предметът, които са адресат на действието, напр.: *помогать другу, давать продавцу, писать близким*. В тази употреба дателният падеж може да се използва както след глаголи, така и след имена, напр.: *привет всем, подарок Ивану, верный себе, рад встрече*. Г. Гочев обръща внимание на една интересна и специфична зависимост на падежното и падежно-предложното управление от опозицията *одушевеност ~ неодушевеност* (вж. Gochev, 1984). При някои глаголно-именни словосъчетания, в които единият от компонентите е одушевено съществително, е възможно то да стои в дателен падеж във функцията на косвено допълнение без предлог, напр.: *позвонить редактору, писать директору, выслать директору, предъявить документы полицейскому*. Ако е употребено неодушевено съществително като обект на действието, използването на дателен падеж става невъзможно, срв. *позвонить в редакцию, писать в дирекцию, выслать в управление, предъявить документы в полицию*.

Такава релация между семата *одушевеност ~ неодушевеност* и предложно-падежното управление се наблюдава и при другите падежни грами в различни обстоятелствени значения.

2.3. Одушевеност и прилагателни

Разглежданата опозиция няма формално изразяване в класа на адективите, където лексемите, обозначаващи признаци на одушевени предмети, и тези, обозначаващи признаци на неодушевени предмети, получават едни и същи словоизменителни афикси. Но тя се проявява на равнището на лексикалната семантика, където наред с качествените и относителните прилагателни имена

често се обособява и трети разред – на притежателните прилагателни. Те обозначават признаци, присъщи на одушевените субстантиви (хора и животни според приетото схващане в руското езикознание).

В общославянски план посесивните прилагателни имат различна съдба. Т. А. Иванова разделя славянските езици на две групи – в първата притежателните прилагателни са „жива“ абстракция, характеризираща се с деривационна фреквентност, а във втората посесивността се експлицира много по-често чрез средства на други равнища. Към първата група се отнасят например чешкият, словашкият, сръбският, хърватският, словенският, при които не се наблюдават стилистични ограничения при образуването на притежателни прилагателни от съществителни, назоваващи одушевени предмети, лица, неодушевени предмети, животни и други. В чешки например този разред прилагателни се превръща в основно средство за изразяване на принадлежност, като измества дори генитивните безпредложни словосъчетания, напр. *dívčín hlas*, *Jan – Janův*. Към втората група Т. Н. Молошная отнася руския и полския език, където посесивността се изразява най-вече морфологично, чрез родителни форми, като това в по-голяма степен важи за полския, напр. *Zsina książka, ojców koń* (Moloshnaya, 1987). Според статистическо изследване, проведено от Т. А. Иванова (цит. по Moloshnaya, 1987, р. 10 – 11), съотношението в употребата на притежателни прилагателни имена и на родителни форми в полски е съответно 5,8 % към 94,2 %. Българският език може да бъде причислен към първата група, тъй като притежателните прилагателни се образуват сравнително често, но при това не трябва да се пропуска също фактът, че достатъчно честотни са и предложните конструкции *на + общ падеж*, функционално съответстващи на родителния падеж.

2.4. Одушевеност и числителни

Проявите на граматична и лексикалносемантична реализация на опозицията *одушевеност ~ неодушевеност* при числителните имена не са пропорционални едни на други. От една страна, категориите *падеж*, *род* и *число* при всички разреди на числителните са съгласувателни, тъй като те се определят от съществителните имена, с които се съчетават. От друга страна, при някои числителни противопоставянето между одушевеност и неодушевеност е семантично вградено в самото им значение и свързаната с него допълнителна дистрибуция. Пример за това са т. нар. бройни форми в български. Те са се образували след разпадането на двойственото число. Докато в руски правилото за съгласуване с числителните обхваща всички бройни и склоняеми субстантиви, българските бройни форми се отнасят единствено до съществителните от м.р., напр. *двама студенти*, *петима юристи*, *десет коня*, *сто молива*. В този случай числителните бройни разполагат със специализирани форми, които могат да обозначават минимум две лица или само от мъжки пол, или от мъжки и женски пол, но никога само от женски. Носител на семите *одушевеност* и *мъжкополовост* е су-

фиксът *-(и)ма* (*трима, петима, шестима*). Специфичното при бройната форма е, че в съчетание на числително със съществително за лице съществителното стои в множествено число, напр. *двама поляци* (а не *поляка*), *петима ученици* (**ученика*), *тридесет и трима играчи* (**играча*). Ако субстантивът именува нелице, бройната форма получава флексия *-а* (*-я*), напр. *два прозореца* (вм. мн.ч. *прозорци*), *сто двадесет и пет камиона* (вм. *камиони*), *три театъра* (вм. *театри*). Отдавна се наблюдават употреби, при които формите на съществителни за лица получават окончание *-а*, срв. *двама* (или дори **два*) *ученика* вм. *ученици*. Причината вероятно е в аналогията между формите за лице и нелице. Според Р. Михалик тези ненормирани употреби са резултат от недостатъчно осъзнаване на опозицията *лице ~ нелице* от страна на българите (Mihalik, 1979, p. 54). Единствено в български даденото семантично противопоставяне получава морфологична експликация, докато в останалите славянски езици то е по-широко застъпено чрез набор от форми (срв. пол. *wysocy studenci stali na korytarzu*, но *wysokie stoły, studentki stały* – цит. по Mihalik, 1979, p. 54); или формалното противопоставяне по признака *одушевеност ~ неодушевеност* (различен от *личност ~ неличност*) в руски.

Близки (но не идентични) до българските бройни форми във функционален план са руските събирателни числителни от типа на *двое, трое, четверо*. Те се характеризират с ограничена съчетаемост (употребяват се с названия на лица от мъжки пол, със субстантивирани прилагателни, с названия на животни и др.), но не обхващат всички одушевени съществителни в руски – от тях се изключват названията на лица от женски пол, което съкращава обхвата на тези числителни.

3. Изводи

В резултат на направения анализ може да се заключи, че семантичната опозиция *одушевеност ~ неодушевеност* има устойчиво, но нееднородно присъствие в граматичната система на езика. Тя не функционира като самостоятелна морфологична категория с последователна формална експликация, а по-скоро като семантична константа, която влияе върху поведението на различни граматични категории и лексикално-граматични разреди. Най-ясно тази опозиция се реализира при съществителните имена, особено в падежната система, където в руския език се наблюдава системно противопоставяне във винителния падеж. В българския език опозицията се проявява различно, като централно място заема диференциацията *лице ~ нелице*, ясно изразена чрез бройните и мъжколичните форми на съществителните имена. Анализът на взаимодействието между одушевеността и категориите *род* и *падеж* и между класовете на прилагателните и числителните показва, че разглежданият семантичен признак оказва влияние върху съгласуването, управлението и дистрибуцията на езиковите единици. В по-широк типологичен план това

потвърждава универсалния характер на опозицията *одушевеност* ~ *неодушевеност* и нейното значение в процесите на концептуализация и граматикализация в различните езици.

БЕЛЕЖКИ

1. Преводът на цитатите от руски е мой – бел. авт., Е. Т.
2. Повече по въпроса вж. Kutsarov, 2007, р. 59 – 60; Legurska 2001. Общолингвистична теория и библиография по въпроса за одушевеността вж. у Zograf, 1968; Hjelmslev, 1972; Pencheva, 1998, 2006 и др.
3. За мъжколичния род в славянските езици Ив. Леков отбелязва: „На малцина е известно, че подобно разграничение в друг падеж – местния, и то между личен и неличен род, е създал и белоруски език, в който се срещат само формите (*аб*) *инженеру, ковалю, байцу*, при наличие и на второ, е-окончание на този падеж при други случаи“ (Lekov, 1956, р. 318).
4. Именно водещата роля на рода при съгласуването на съществителното със свързаните с него думи в словосъчетанието или изречението подтиква Р. Ницолова да дефинира субстантивния род като синтактична и селективна категория (Nitsolova, 2008, р. 52).
5. А. Вайан изтъква, че употреба на родителната форма вместо винителната се наблюдава при съществителните *мати, дъшти* и при имената на -*ы* (Vaillant, 1952, р. 205).
6. Според М. Константинов именно предлозите *за* и *в* са способствали за запазването на старата акузативна форма в тези примери (Konstantinov, 1911, р. 358).

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGeneration EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект „Дигитални устойчиви системи – технологични решения и социални модели за устойчивост на екосистеми“ (ДУЕкоС) № BG-RRP-2.004-0001-C01.

ЛИТЕРАТУРА

- Блумфилд, Л. (1968). *Язык*. Прогресс.
- Бондарко, А. В. (1976). К интерпретации одушевленности-неодушевленности, разрядов пола и категории рода (на материале русского языка). В: Е. И. Демина (ред.) *Славянское и балканское языкознание. Проблемы морфологии современных славянских и балканских языков* (с. 25 – 39). Наука.

- Бояджиев, Ж. (1984). Клас и род. *Съпоставително езикознание*, (2), 37 – 47.
- Вайан, А. (1952). *Руководство по старославянскому языку*. Издательство иностранной литературы.
- Гочев, Г. (1984). О зависимости падежного и падежно-предложного управления от категории одушевленности/неодушевленности имени существительного. *Болгарская русистика*, 11(2), 43 – 51.
- Ельмслев, Л. (1972). О категориях личности/неличности и одушевленности/неодушевленности. В: О. Г. Ревзина (ред.). *Принципы типологического анализа языков различного строя* (с. 114 – 152). Наука.
- Есперсен, О. (1958). *Философия грамматики*. Издательство иностранной литературы.
- Зограф, Г. А. (1968). О грамматической категории одушевленности в новых индоарийских языках. В: В. М. Бескровный, Е. М. Быкова, В. П. Липеровский (ред.). *Языки Индии, Пакистана, Непала и Цейлона. Материалы научной конференции 18 – 20 января 1965 г.* (с. 244 – 251). Наука.
- Карпинская, О. Г. (1966). Методы типологического описания славянских родовых систем. В: Т. М. Николаева (ред.). *Лингвистические исследования по общей и славянской типологии* (с. 75 – 116). Наука.
- Константинов, М. (1911). За употребата на родителен падеж вместо винителен въ старобългарския езикъ. *Извѣстия на Семинара по славянска филология при Университета въ София*, кн. III (за 1908 – 1910 год.), 357 – 376.
- Кузнецов, П. С. (2010). *Историческая грамматика русского языка. Морфология*. Едиториал УРСС.
- Куцаров, Ив. (2007). *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. УИ „Паисий Хилендарски“.
- Легурска, П. (2001). За одушевеността в българския език (в съпоставка с руския). В: В. Радева (ред.). *Българският език през XX век* (с. 57 – 63). АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Леков, И. (1956). Към въпроса за мъжколичния род в славянските езици. *Български език*, (4), 317 – 327.
- Мейе, А. (2001). *Общеславянский язык*. Прогресс.
- Милославский, И. Г. (1981). *Морфологические категории современного русского языка*. Просвещение.
- Митев, Д. (2012). *Очерки по сопоставительной грамматике русского и болгарского языков (морфология)*. Ивис.
- Михалик, Р. (1979). Съгласуване по число в конструкциите с бройни числителни имена в българския и полския език. *Съпоставително езикознание*, (3), 52 – 58.

- Молошная, Т. Н. (1987). Притяжательные прилагательные в славянских языках. *Съпоставително езикознание*, (6), 5 – 12.
- Ницолова, Р. (2008). *Българска граматика. Морфология*. УИ „Св. Климент Охридски“.
- Пенчева, М. (1998). *Човекът в езика. Езикът в човека*. УИ „Св. Климент Охридски“.
- Пенчева, М. (2006). *Езикови универсалии и типология. От описание към обяснение*. УИ „Св. Климент Охридски“.
- Степанов, Ю. С. (1975). *Основы общего языкознания*. Просвещение.
- Стоянов, Ст. (ред.). (1994). *Славянски езици. Граматически очерци*. Издателство на Българската академия на науките.
- Чейф, У. (1975). *Значение и структура языка*. Прогресс.
- Шахматов, А. А. (2001). *Синтаксис русского языка*. Эдиториал УРСС.

Acknowledgements and Funding

This study is financed by the European Union – NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project “DUEcoS Digital Sustainable Ecosystems – Technological Solutions and Social Models for Ecosystem Sustainability” № BG-RRP-2.004-0001-C01.

REFERENCES

- Aikhenvald, A. (2003). *Classifiers. A typology of noun categorization devices*. Oxford University Press.
- Bloomfield, L. (1968). *Yazyk*. Progress [in Russian].
- Bondarko, A. V. (1976). К интерпретации одушевленности-неодушевленности, разрядов пола и категории рода (на материале русского языка). In: E. I. Demina (Ed.) *Slavyanskoe i balkanskoe yazykoznanie. Problemy morfologii sovremennyh slavyanskikh i balkanskih yazykov* (pp. 25 – 39). Nauka [in Russian].
- Boyadzhiev, Zh. (1984). Klas i rod. *Sapostavitelno ezikoznanie*, (2), 37 – 47.
- Brugmann, K. (1892). *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Zweiter Band: Wortbildungslehre (Stammbildungs- und Flexionslehre)*. Karl J. Trübner [in German].
- Chafe, W. (1975). *Znachenie i struktura yazyka*. Progress [in Russian].
- Gochev, G. (1984). O zavisimosti padezhnogo i padezhno-predlozhnogo upravleniya ot kategorii odushevlenosti/neodushevlenosti imeni sushchestvitel'nogo. *Bolgarskaya rusistika*, 11(2), 43 – 51.
- Hjelmslev, L. (1972). O kategoriyah lichnosti/nelichnosti i odushevlenosti/neodushevlenosti. In: O. G. Revzina (Ed.). *Principy tipologicheskogo analiza yazykov razlichnogo stroya* (pp. 114 – 152). Nauka [in Russian].

- Jespersen, O. (1958). *Filosofiya grammatiki*. Izdatel'stvo inostrannoj literatury [in Russian].
- Karpinskaya, O. G. (1966). Metody tipologicheskogo opisaniya slavyanskikh rodovykh sistem. In: T. M. Nikolaeva (Ed.). *Lingvisticheskie issledovaniya po obshchej i slavyanskoj tipologii* (pp. 75 – 116). Nauka [in Russian].
- Konstantinov, M. (1911). Za upotrebata na roditelen padezh vmesto vinitelen v starobalgarskiya ezik. *Izvestiya na Seminara po slavyanska filologiya pri Universiteta v Sofia*, book III (1908 – 1910 god.), 357 – 376.
- Kutsarov, Iv. (2007). *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. UI „Paisiy Hilendarski“ [in Bulgarian].
- Kuznecov, P. S. (2010). *Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka. Morfologiya*. Editorial URSS [in Russian].
- Legurska, P. (2001). Za odushevenosta v balgarskiya ezik (v sapostavka s ruskiya). In: V. Radeva (Ed.). *Balgarskiyat ezik prez XX vek* (pp. 57 – 63). AI „Prof. Marin Drinov“ [in Bulgarian].
- Lekov, I. (1956). Kam vaprosa za mazhkolichniya rod v slavyanskite ezitsi. *Balgarski ezik*, (4), 317 – 327.
- Leskien, A. (1876). *Die Declination im Slavisch-litauischen und Germanischen*. S. Hirzel [in German].
- Leskien, A. (1919). *Grammatik der altpulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung [in German].
- Meillet, A. (2001). *Obshchoslavyanskij yazyk*. Progress [in Russian].
- Mihalik, R. (1979). Saglasuvane po chislo v konstruktsiite s brojni chislitelni imena v balgarskiya i polskiya ezik. *Sapostavitelno ezikoznanie*, (3), 52 – 58.
- Miklosich, Fr. (1868 – 1874). *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wilhelm Braumüller [in German].
- Miloslavskij, I. G. (1981). *Morfologicheskie kategorii sovremennogo russkogo yazyka*. Prosveshchenie [in Russian].
- Mitev, D. (2012). *Ocherki po sopostavitel'noj grammatike russkogo i bolgarskogo yazykov (morfologiya)*. Ivis [in Russian].
- Moloshnaya, T. N. (1987). Prityazhatel'nye prilagatel'nye v slavyanskikh yazykah. *Sapostavitelno ezikoznanie*, (6), 5 – 12.
- Nitsolova, R. (2008). *Balgarska gramatika. Morfologiya*. UI „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian].
- Pencheva, M. (1998). *Chovekat v ezika. Ezikat v choveka*. UI „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian].
- Pencheva, M. (2006). *Ezikovi universalii i tipologiya. Ot opisanie kam obyasnienie*. UI „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian].
- Shahmatov, A. A. (2001). *Sintaksis russkogo yazyka*. Editorial URSS [in Russian].

- Stepanov, Yu. S. (1975). *Osnovy obshchego yazykoznaniya*. Prosveshchenie [in Russian].
- Stoyanov, St. (Ed.). (1994). *Slavyanski ezitsi. Gramaticheski ochertsii*. Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite [in Bulgarian].
- Vaillant, A. (1952). *Rukovodstvo po staroslavjanskomu yazyku*. Izdatel'stvo inostrannoj literatury [in Russian].
- Zograf, G. A. (1968). O grammaticheskoy kategorii odushevlennosti v novyh indoarijskih yazykah. In: V. M. Beskrovnyj, E. M. Bykova, V. P. Liperovskij (Eds.). *Yazyki Indii, Pakistana, Nepala i Cejlona. Materialy nauchnoj konferencii 18 – 20 yanvarya 1965 g.* (pp. 244 – 251). Nauka [in Russian].

GRAMMATICAL REALIZATION OF THE SEMANTIC OPPOSITION *ANIMACY ~ INANIMACY* (THEORETICAL ASPECTS)

Abstract. The study examines the grammatical realization of the semantic opposition animacy ~ inanimacy with a focus on the word classes, mainly in the Russian and Bulgarian languages. This opposition does not have a universal and unambiguous grammatical manifestation, but is realized differently in individual languages and language systems. Animacy cannot be treated as a full-fledged morphological category, since its formal explication is inconsistent, but is considered as a lexical-grammatical class. The analysis covers the interaction of the opposition with the categories of gender and case, with the classes of adjectives and numerals, showing that it is most clearly manifested in the case system, especially in the accusative case in Russian. Special attention is paid to the Bulgarian numeral forms, which represent a unique morphological realization of the semantic feature animacy. In conclusion, we confirm the understanding of animacy as a universal semantic constant with a broad but heterogeneous grammatical expression.

Keywords: animacy; semantic oppositions; grammatical categories; parts of speech; grammar

✉ **Dr. Encho Tilev, Assoc. Prof.**
ORCID iD: 0000-0003-4200-2402
Scopus Author ID: 57221782467
WoS Researcher ID: AAV-7461-2021
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Russian Studies
24, Tsar Asen St.
4000 Plovdiv
E-mail: e.tilev@uni-plovdiv.bg